

ТМ	Г. XXXIII	Бр. 2	Стр. 353 - 374	Ниш	април - јун	2009.
----	-----------	-------	----------------	-----	-------------	-------

UDK 330.342 (497.11) "1989/2007"

Оригинални научни рад

Примљено: 28.3.2009.

Божидар Церовић
Економски факултет
Београд

НАПРЕДАК У ТРАНЗИЦИЈИ, ИНИЦИЈАЛНИ УСЛОВИ И ПРИВРЕДА СРБИЈЕ*

Резиме

У тексту се разматра однос између иницијалних, наслеђених услова и транзиционог напретка међу привредама у транзицији. Показано је да процес транзиције траје дуже него што је очекивано док се многе земље још налазе врло далеко од пројектованог циља тј. од модела развијене тржишне привреде. Преиспитујући и потврђујући налазе који су указали на ендогени карактер напретка у транзицији и његову зависност од различитих наслеђених услова привреде у транзицији, аутор закључује да велика већина привреда у транзицији није могла да убрза своје транзиционе реформе. Тако се продужење процеса транзиције јавља више као последица почетних институционалних и макроекономских услова него воље креатора економске политике. Штавише, утицај иницијалних услова остаје снажан и сигнификантан током читавог посматраног периода (1989-2007) делујући на транзициона достигнућа и економске перформансе привреда у транзицији. Примењујући ове налазе на случај привреде Србије показује се да заостатак у процесу транзиције у земљи није изазван иницијалним условима пошто су они били релативно повољни. Тај налаз се примарно односи на период деведесетих али се једнако може применити и на период после демократских промена пошто је, после 2003. уочено ново и осетно успоравање тржишних реформи. Показано је такође, да реформе у Србији нису биле довољно уравнотежене посебно на подручју институционалних реформи и на пољу политике конкуренције.

Кључне речи: транзиција, реформе, ефикасност, институције, иницијални услови

cerovi@one.ekof.bg.ac.yu

* Рад је део ширег истраживања које се обавља на Економском факултету у Београду у оквиру пројекта, који је финансиран од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

Увод

Када су се средином деведесетих година истраживачи заинтересовали за услове под којим процес транзиције може да се одвија ефикасније или мање ефикасно у разним земљама није се могло наслути колико ће дебата која је уследила унети нових елемената у сам пројект преласка на тржишну привреду. Разумљиво је било донекле, одушевљење којим су реформе дочекане: уистину модел централизоване, командне и планске привреде није се показао ефикасним врло брзо после успостављања и после неколико година – бурног развоја.

Наиме, буран развој био је, углавном, резултат неразвијености привреда у којима је нови поредак назван социјалистичким настао, а мање је био резултат неке инхерентне ефикасности система. Штавише, назив 'социјалистички' који су са поносом истицале ове привреде, није био баш подесан са становишта теорије на коју се ослањао. Марксова анализа је показивала контроверзе капиталистичке привреде али није спорила ефикасност и брз развој ('буран развој производних снага') остварен унутар тог система који, процењивао је он, може бити замењен новим тек када се исцрпу сви подстицаји које је такво уређење имало. Дакле, промена се могла догодити понајпре тамо где је капиталистичка привреда већ доживела свој врхунац, а никако на периферији развијеног света тј. у земљама у којима су се одиграле аутохтоне (а не увезене) револуционарне промене друштвеног уређења (Русија, Кина, па и Југославија). У таквим условим и уз значајну стагнацију привреде поткрај двадесетог века, утолико већу уколико је ситем био мање реформисан, разумљива је оријентација на неке нове механизме који су се показали довољно добрим у развијенијем окружењу.

Ипак, на тој тачки настају и прве контроверзе. Да ли је и у којој мери, земља која нема историјског искуства са тржишним привређивањем уопште (попут највећег дела некадашњег СССР-а, на пример) може, у кратком року, да оствари прелазак на систем који је у развијеним тржишним привредама настајао стотинак и више година? Убрзо ће се испоставити да су поједина групе земаља у томе биле успешније у односу на неке друге земље, па су се на трагу таквих налаза, већ на почетку транзиције успоставила два гледишта – оно о брзом ('*биг банг*') преласку у неки вид савремене тржишне привреде и оно о потреби постепеног и конкретним приликама прилагођеног преласка. Како би се ова дилема размотрила на емпиријски начин и водила на бази неких мерљивих доказа, извршене су прве анализе и започета је велика дебата о разлозима, условим и узроцима различитог темпа којим се транзиционе промене спроводе. Као што је на почетку наглашено, иако се у прво време није могао видети крајњи домет ове расправе, она је превазишла очекивања. Показаће се да је она довела до већег броја нових сазнања или је бар, омогућила да

оживе неке старе истине које су, изгледа, уз ентузијазам да се промене што пре догоде, занемарене у почетним транзиционим пројектима.

Шта предодређује напредак у транзицији?

Ако транзицију, у економском смислу разумемо као прелаз на тржишни систем привређивања, доиста се може чинити необичним толико различит темпо оставривања тог пројекта у разним земљама. Тачније, од почетка је било уочљиво да се различите политичке снаге различито односе и према самој идеји, те да су у неким случајевима управо оне узрок спорог напредовања ка тржишном моделу. Стога је било легитимно запитати се која је улога овог фактора тј. политике која се у појединим земљама промовише, а које су друге одреднице транзиционог напретка.

Први радови који су се бавили овим питањем као да су давали за право промоторима политике брзих промена. У два иницијална рада (de Melo *et al*, 1996; 1997) уочено је да постоје две групе фактора које утичу на брзину транзиционог напретка: прво, почетни услови тј. економско и институционално наслеђе конкретне привреде у транзицији и друго, политика која се спроводи тј. њена усмереност на реформе. Прва група фактора могла се повезати са идејама оних који су указивали на различит положај и наслеђе појединих привреда и у вези са тим на потребу различитих пројеката за сваку земљу посебно – што подразумева и различиту брзину промена, док је идентификовање утицаја политичког фактора деловало као да је ослоњено на идеју да се посвећеношћу и решеношћу владе могу успешно превазићи неповољни елементи наслеђа привреде сваке конкретне земље.

Резултати су показали да су у посматраном (још увек кратком) периоду од пет-шест година, иницијални услови важни на самом почетку, те да се бржим променама система тј. политиком, њихов утицај може значајно умањити и да се он систематски смањује током времена. Штавише, показало се да земље које брже иду кроз реформе постижу и боље развојне резултате мерене БДП-ом по глави становника, без обзира на његово наслеђено ниво. Поред два цитирана рада у којима су налази засновани на методологији мерења остварених реформи самих аутора (тзв. композитни индекс либерализације) слични резултати су потврђени и уз другу, а и данас можда и највише коришћену методологију за мерење реформског прогреса тј. на индикаторе ЕБРД-а (Европске банке за обнову и развој, *v. Sachs*, 2006). Произлази, дакле, да земље које су реформама посвећеније и које их спроводе брже могу већ на тај начин да сузбију па и превазиђу евентуалне проблеме настале из неповољних наслеђених услова, да постигну више стопе раста и да успоставе потпунији тржишни систем.

Међу првим радовима који су скренули пажњу да иницијални услови могу имати утицаја и на саму политику и њен успех био на-

лази се један текст тројице аутора – *Aslund*-а, *Boone*-а и *Johnson*-а (1996). Они су запазили да уз поједине спецификације са вештачком варијаблом која дефинише ратне сукобе у појединим земљама, као и када посебном варијаблом означе земље настале из бившег СССР, индекс либерализације престаје да буде сигнификантан за скуп земаља у транзицији тј. индиректно, да је политика зависна од почетних или затечених услова конкретне земље.

Радови који су уследили показали су, такође, да ни питање посвећености или воље доносилаца политичких одлука једнако као ни питање брзине промена нису сасвим једноставни. У све већем броју радова, а важно је истаћи да то чак није зависило од тога да ли се њихови аутори слажу¹ или не слажу² са саопштеним почетним налазима, све чешће се разматра питање да ли се и колико могу одвојити брзина реформи и успех у изградњи нових установа од наслеђених услова. Или, још прецизније – нису ли брзина и развој нових институција заправо предодређени наслеђем поједине земље? У оквиру тога, по свему судећи кључни текст био је онај презентован од стране тада још увек главног економисте Светске банке *J. Stiglitz*-а (Stiglitz, 1999). Он је био први који је започео систематско преиспитивање неких важних поставки транзиционог пројекта имајући у виду веома неједнаке резултате који су се остваривали по појединим земљама. Након тога значајно се повећао број аналитичких папира у којима се износе многе нови аргументи и који, брзину реформи, односно, напредак у транзицији почињу да разматрају као – ендегену варијаблу одређену иницијалним условима и наслеђем посматране привреде.

Имајући у виду ове налазе у даљем тексту ће се размотрити неколико значајних питања која произлазе из такве поставке проблема. Прво, у којој мери су реформе остварене унутар скупа привреда у транзицији и да ли се пројекат, за који се веровало да ће бити брзо окончан, приближио свом завршетку? Друго, колико почетни услови утичу на данашњи ниво остварења реформи у овим привредама? Најзад, у којој мери ови резултати објашњавају стање реформи у Србији и у којој мери је њено заостајање проузроковано неким од поменутих фактора?

Колико прецизно меримо напредак у транзицији?

Као што је већ речено, постоје бар два начина мерења развијености и дотигнутог нивоа реформи: прво, то је поменути индекс либе-

¹ На пример: Krueger & Ciolko (1998), Heybey & Murrell (1999), Navrylyshyn & Rooden (2000)

² На пример: Popov (2000), Stiglitz (2001), Ellerman (2003); аутор овог прилога и сам је презентовао сличан, мада сасвим једноставан модел у једном старом тексту: Церковић (2000).

рализације који се примењује највише у анализама Светске банке и друго, индикатори (или индекси, оцене) ЕБРД који су сталној примени у тој установи. С обзиром на систематичност и расположивост података тј. на дуге серије које ЕБРД објављује у својим годишњим извештајима о транзицији овај скуп индикатора је често коришћен и у другим аналитичким радовима. Иако се могу ставити одређене примедбе на ову методологију, треба истаћи да је она ипак заснована на јединственим и релативно лако разумљивим критеријумима, те да је инспирисана идејом о постизању структуре која одговара развијеној тржишној привреди што је и промовисани циљ транзиционог пројекта. Наравно, може се дискутовати у којој мери је то најбољи начин мерења реформисања система, али се ми овде нећемо упуштати у ту врсту расправе (иако ће се у даљој анализи показати шта може да буде проблем са овим оценама, што ће и бити наглашено у тексту). Наш циљ је овде ограничен: настојаћемо да покажемо да индикатори ЕБРД-а, односно, оцене које се дају за поједине реформе у распону од 1 (нема реформи) до 4+ или 4,33 ('као' развијена тржишна привреда), у основи дају превише оптимистичну слику транзиционог напретка појединих земаља када посматрамо цео скуп привреда у транзицији.

Наиме, уколико саберемо оцене за свих девет индикатора³ које прати ЕБРД, запазићемо да се тај збир креће у распону од 9 (9x1) до 38,97 (9x4,33). То значи да током транзиције свака привреда треба да пређе пут 'дугачак' 29,97 поена. Ако кажемо, на пример, да Србија данас има збир остварених поена од 25,67 (према најновијем издању транзиционог извештаја ЕБРД, v. EBRD, 2008a, str. 4) стиче се утисак као да се она већ значајно приближава крајњој коти тј. максимуму од 39,87 поена. Тај утисак се ствара отуда што стање без икаквих реформи подразумева почетни збир од стартних 9 поена на који се никада експлицитно не указује у таквим оценама. У стварности, Србија се са овим скором, налази нешто даље од половине пута и то се може приказати на следећи начин. Пошто од наведеног збира одузмемо 9 поена добићемо 16,67 и када то ставимо у однос са горе наведеном 'дужином' пута од 29,97 поена добићемо $16,67/29,97 = 0,556$ или 55,6% пређеног пута на пројектованој траси реформи.

Како међутим, оваква калкулација није проблем појединачне земље, на сличан начин можемо да процентуално представимо⁴ где

³ Индикатори ЕБРД обухватају: приватизацију малих предузећа, приватизацију великих предузећа, реформу предузећа (управљање и реструктурисање), либерализацију цена, трговину и режим курса, политику конкуренције, реформу банака и либерализацију каматне стопе, берзе и небанкарске финансијске установе и реформу инфраструктуре.

⁴ Идеју за овакав приступ дао је, на уобичајено проицљив и оригиналан начин, Марио Нути током прошлогодишње 10. Конференције Европске асоцијације за компаративне економске студије у Москви (Nutti, 2008)

се налазе и све остале земље чије су привреде у транзицији, укључујући и оне које се данас већ налазе у оквиру Европске уније. Резултати, наведени у табели која следи односе се на достигнути ниво реформи у 2007. години, а базирају се на индикаторима ЕБРД-а⁵.

Табела 1 Напредак у транзицији (2007) у %

Земља	ЕБРД 2007	Напредак (%)
Албанија	26,66	58,92
Азербејџан	23,67	48,95
Белорусија	16,66	25,56
Бугарска	31,34	74,54
Босна и Херцеговина	24,34	51,18
Црна Гора	25,01	53,42
Чешка	34,32	84,48
Естонија	35,33	87,85
Грузија	27,66	62,26
Хрватска	31,66	75,61
Јерменија	27,99	63,36
Казахстан	27,01	60,09
Киргистан	26,33	57,82
Летонија	32,66	78,95
Литванија	33,32	81,15
Мађарска	35,33	87,85
Македонија	28,32	64,46
Молдавија	26,66	58,93
Монголија	26,99	60,03
Пољска	33,99	83,38
Румунија	30,67	72,31
Русија	27,33	61,16
Словачка	33,66	82,28
Словенија	30,33	71,17
Србија	24,67	52,29
Тацикистан	21,33	41,14
Туркменистан	11,67	8,91
Украјина	27,00	60,06
Узбекистан	19,35	34,53

Извор: EBRD 2008

⁵ Резултати потичу из мог заједничког рада са А. Нојковић (Церовић и Нојковић, 2008)

Анализом табеле лако долазимо до неколико занимљивих сазнања. Прво, после пуних 18 година од почетка процеса транзиције, само осам земаља (или 28%) од 29 посматраних, успело је са 75% (или више), мерено индикаторима ЕБРД-а, да оствари реформе за које се сматрало да ће их довести у систем сличан уређењу савремене тржишне привреде. Међу њима су се само две земље (Естонија и Мађарска⁶) приближиле прагу од 90% жељених реформи, а једна је тек прекорачила праг од 75% (Хрватска).

Друго, тринаест земаља се налази у распону између 55-75% остварења транзиционих реформи, а међу њима чак десет у првом делу овог одсечка на читавој скали тј. у оквиру 55-65%. Најзад, испод нивоа од 55% налази се још увек осам привреда (међу којима је и Србија која је, како смо већ видели, прекорачила праг од 55% током прошле године, но то ће бити предмет каснијег разматрања).

Оно што је важно уочити после анализе података из табеле јесте чињеница да ти подаци веома пластично сликају постојеће стање, односно, данашње остварење транзиционог пројекта и то после готово пуне две деценије откада је он пројектован, објављен и примењен. Није на одмет, на овом месту, подсетити читаоца на оптимистичке изјаве једног броја економиста са почетка транзиције: сви ће се сетити параболе како се провалија мора прескочити једним скоком, а никако у два или више корака или алегорије о седам дана у којима је створен, а овде ваљда трансформисан, свет (Dornbusch, 1991). Чак су и они који су показивали извесну опрезност временски хоризонт за завршетак реформи видели негде при крају десетогодишњег периода (Fischer & Gelb, 1991). Показало се међутим, да је процес транзиције знатно компликованији, захтевнији и неједнако остварив у различитим ситуацијама. У сваком случају он се показао зависним од много више фактора него што би то била само велика жеља или спремност политике да спроведе промене, од којих су многи били занемарени на самом почетку процеса и много дужим од очекиваног. Онај препоручени прелаз у једном скоку показао се веома необичним: скок траје већ више од 18 година, а скакачи се још налазе – изнад провалије коју прескачу!

⁶ Звучи помало иронично, имајући у виду прве резултате de Melo *et al.* (1996, 1997) који говоре да реформе убрзавају раст, да се ове две земље сусрећу са нарочито озбиљним економским тешкоћама током ове и претходне године: Естонија се налази у рецесији са двоцифреном инфлацијом и спољним дугом од око 115% њеног БДП-а (v. Eesti Pank, 2008), док је Мађарска морала да узме велики пакет помоћи од око 25 млрд. долара од Светске банке, ММФ-а и Европске уније ради спасавања своје економије. Ево представља један од оних података над којима се поставља и питање да ли је и сам начин мерења напретка у транзицији довољно добар или да ли је тим оценама одговарајући пакет реформи био најбоље пројектован.

Са друге стране ни резултат првих анализа о томе како брзина реформи доприноси расту тј. порасту БДП-а *per capita* који је установљен током прве деценије транзиције показао се мање поузданим у току наставка процеса. Како је већ указано, занимљиво је да су се привреде које су оцењене од стране ЕБРД-а као најнапредније у смислу креирања новог система – Естонија и Мађарска – показале најразвијенијим у условима глобалне кризе (Мађарска на самом почетку кризе, а Естонија још и раније). Још веће изненађење представља једноставан налаз да је коефицијент корелације између индекса БДП-а по становнику и збира индикатора ЕБРД, у двехиљадитим постао несигнификантан, а уз то и негативан (v. Церовић и Нојковић, 2008).

Ендогени карактер напретка у транзицији

Претходна два налаза захтевају да подробније размотримо хипотезу о ендогеном карактеру транзиционог прогреса. Као што је раније наглашено ендогени карактер напретка у транзицији, у основи је повезан са условима који су у одређеној земљи наслеђени из периода пре транзиције, тј. са њиховим утицајем на одвијање реформи. Под тим наслеђеним или почетним условима имамо, пре свега, у виду два основна скупа варијабли – прво, ниво развијености и макроекономске услове и друго, наслеђено стање у погледу изграђености институција. Један број података о овим варијаблама може се наћи у већ поменутих иницијалним радовима о реализацији процеса транзиције (de Melo *et al.* 1996, 1997; делимично и Sachs, 1996), а потом и у већем броју прилога који следе и у којима је посебан нагласак на прикупљању и (нимало једноставној) квантификацији институционалног капацитета појединих земаља (v. нпр. Campos, 1999; Moers 1999; Fischer & Sahay 2004; Roland, 2007).

Како би се испитао утицај иницијалних услова на остварени напредак у процесу транзиције појединих привреда у једном ранијем и већ цитираном тексту (Церовић и Нојковић, 2008) конструисано је неколико регресионих модела од којих су посебно одабране и коришћене три једначине. Прва једначина посматра напредак у транзицији (ТПРОГ) као зависну променљиву од (а) нивоа развијености мереног индексом БДП-а по глави становника у посматраној години, док је базна година 1989. (БДП1989) и (б) од околности да ли је земља имала значајније тржишне реформе током периода тзв. социјалистичке привреде (вештачка варијабла МРЕФ). Друга једначина, поред варијабле (а) уводи и једну варијаблу институционалног карактера (ц) чија се вредност дефинише бројем година у којима је привреда деловала као тзв. социјалистичка привреда (ИНСТ1), док трећа једначина, уз варијаблу (а), разматра и утицај (д) макроекономских дисторзија репрезентованих премијом која се могла остварити на црном тржишту девиза у односу на официјелни курс (ИНСТ5). Ове три спе-

цификације су изабране не само зато што дају релативно јасне и поуздане резултате већ и зато што је било могуће да се прикупе подаци за највећи број посматраних привреда⁷.

Оно што нарочито пада у очи приликом разматрања добијених резултата јесте да су све три једначине сигнификантне, као и утицај свих посматраних варијабли, током релативно дугог периода тј. од почетка транзиције – надаље. Наиме, једначине су оцењене за четири изабране године и то: 1998, 2001, 2004. и 2007. Иако ће овде бити приказане само две последње године (Табела 2.) треба нагласити да се, изражено прилагођеним коефицијентом детерминације ($adj.R^2$), степен објашњености напретка у транзицији уз помоћ једначине два и три стално повећава током посматраних година све до 2007. док у случају прве једначине поступно али врло споро опада. Тек у 2007. години, дакле 18 година од почетка процеса, напредак у транзицији можемо објаснити у нешто мањој мери инцијалним условима узетим у разматрање него раније. Ова околност веома убедљиво показује колика је важност иницијалних или наслеђених услова и снага којом они предодређују напредак поједине земље у транзиционим реформама.

Табела 2 Зависна променљива: ТПРОГ (2004, 2007)

	ТПРОГ 2004			ТПРОГ 2007		
	Јед. 1	Јед. 2	Јед. 3	Јед. 1	Јед. 2	Јед. 3
Константа	42,6856 [7,6858]*	93,6131 [11,7324]*	56,2956 [7,2607]*	46,3134 [7,9727]*	98,5921 [12,2304]*	59,5460 [7,6300]*
БДП1989	0,0034 [0,0014]**	0,0028 [0,0009]*	0,0034 [0,0012]*	0,0032 [0,0014]**	0,0026 [0,0010]*	0,0033 [0,0013]**
МРЕФ	11,8103 [5,5193]**			11,1888 [0,2838]***		
ИНСТ1		-0,8068 [0,1841]*			-0,8298 [0,1917]*	
ИНСТ5			-0,0973 [0,0307]*			-0,0948 [0,0325]*
R ² (%)	32,0	65,5	46,4	28,4	64,2	42,1
Adj. R ² (%)	25,2	62,1	41,0	21,2	60,6	36,3
DW статистика	1,92	1,77	1,76	1,93	1,85	1,81
N	23	23	23	23	23	23

*сигнификантно 1%; **5%; *** 10%.

⁷ У чланку који се овде цитира дата су и додатна објашњења и извори података те приказани још неки резултати алтернативно испитиваних модела.

Резултати који указују да се у периоду 1998-2004. повећавао утицај неких варијабли на успех у реформама, те да је њихов утицај веома јак и после тог периода не би требало да изненађују. Ако у обзир узмемо другу једначину добијене вредности можемо директно повезати са тврдњом изнетом у уводу овог текста да се од земље која нема готово никакво искуство са тржиштем кроз своју историју, не може очекивати једнако ефикасно преобликовање њене привреде и превођење у развијени тржишни модел, нити да се промене могу одиграти у једнако кратком року као што би то било могуће у земљама које су таква искуства имале. Доиста, уколико број година проведених у нетржишном окружењу (у форми тзв. социјалистичке привреде) размотримо на нешто другачији начин уочићемо да се најдужи такви периоди јављају код земаља које су настале из бившег СССР-а (а које су се у његовом саставу налазиле од Октобарске револуције). У том смислу, ова чињеница је само нова потврда већ наведеног налаза тројице аутора (Aslund *et al.* 1996) који су уз помоћ вештачке варијабле којом се дефинише ранија припадност СССР-у одмах довели у питање поузданост налаза о доминантном утицају политике у односу на наслеђене околности.

Укратко, сви поменути резултати упућују на закључак да је хипотеза о ендегеном карактеру напретка у процесу транзиције исправна и да се може прихватити, те да је утицај инцијалних, односно наслеђених услова у свакој земљи, знатно снажнији и много дуготрајнији него што је то изгледало после првих неколико година од започињања процеса транзиције.

Како инцијални услови утичу на напредак у транзицији?

Уз помоћ резултата објашњених у претходном одељку можемо да изведемо један мали експеримент. Користићемо резултате за 2007. годину и упоредити реално остварен прогрес у реформама (према оценама индикатора ЕБРД-а прерачунатим на проценте како је учињено у Табели 1) са оним напретком који би се могао предвидети узимајући у обзир наслеђене услове сваке земље (такође изражено у процентима). Иако резултати неће представљати потпуно валидне статистичке оцене (пошто се земље које посматрамо већ налазе у испитиваном узорку) ипак ћемо добити приближну слику на основу тзв. фитованих вредности (*fitted values*). Ти резултати су приказани у Табели 3, а поред тога, табели је придодата и колона која показује величину индекса БДП-а по становнику за све посматране земље како бисмо лакше могли да поредимо стварно стање са оним резултатима који доводили у везу брзину раста неке привреде са њеном брзином у реализацији транзиционог процеса.

Табела 3 Могући напредак у транзицији и индекс БДП-а по становнику (2007)

	Остварене вредности	Једначина 1: фит. вредности	Једначина 2: фит. вредности	Једначина 3: фит. вредности	БДП индекс 1989=100
Албанија	58,92	50,85	63,29	60,01	143
Азербeјџан	48,95	61,28	52,71	57,32	136
Белорусија	25,56	69,03	57,37	65,14	135
Бугарска	74,54	62,52	76,12	67,17	101
Чешка	84,48	74,18	86,46	85,92	130
Естонија	87,85	75,15	79,78	71,32	145
Грузија	62,26	64,43	55,27	60,49	53
Хрватска	75,61	77,50	76,72	79,47	105
Јерменија	63,36	64,23	54,29	60,30	126
Казахстан	60,09	62,94	53,23	58,99	125
Киргистан	57,82	56,62	48,08	52,61	87
Летонија	78,95	74,15	78,97	70,31	113
Литванија	81,15	67,15	73,26	63,24	108
Мађарска	87,85	79,57	81,73	81,38	134
Македонија	64,46	68,50	68,56	70,39	91
Молдавија	58,93	61,45	68,61	57,50	49
Пољска	83,38	74,19	78,18	73,76	158
Румунија	72,31	57,56	72,91	63,99	113
Русија	61,16	71,33	57,58	67,46	93
Словачка	82,28	70,94	83,82	82,65	137
Словенија	71,17	87,31	84,73	89,38	141
Украјина	60,06	64,72	52,19	60,79	63
Узбекистан	34,53	55,19	46,92	51,17	137

Извор: Церовић и Нојковић, 2008

Прво што можемо да уочимо јесте да само две земље радикално одступају од израчунатих вредности за напредак у транзицији с обзиром на наслеђе: Белорусија и Узбекистан. Истини за вољу ове земље се нису ни дичиле својим реформским ентузијазмом, а како изгледа, промене им, за сада, нису ни неопходне – у скупу посматраних земаља њихове привреде спадају међу оне чије су перформансе боље од већине других мерено индексом БДП-а. Разуме се, ово никако не значи да се таква оријентација и политика ових земаља неће јавити као проблем у неком предстојећем периоду али њихов достигнути ниво раста, за сада, не упућује на хитне и радикалне промене.

Са друге стране, горњи налаз показује да је већина земаља, без обзира да ли су у реформама биле брже или спорије, углавном напредовала онолико колико је могла с обзиром на њихове наслеђене услове. Ова околност још једном потврђује да се реформе не могу одвијати брже од могућности и капацитета социјалног и економског окружења у ком се остварују тј. указује зашто је напредак у транзицији ендогена величина.

Ипак, показало се да је један број земаља остваривао реформе и у већем обиму од оног који би се могао очекивати. У првом реду то се односи на четири земље – Естонију, Мађарску, Литванију и Пољску. Ове четири земље имају остварене процентуалне вредности за напредак у реформама изнад приказаних калкулисаних вредности. Према закључцима из de Melo *et al.* (1996. 1997) то би ваљало приписати снажнијој политичкој вољи да се реформе спроведу. Ипак, ако се обрати пађња на неке посебне случајеве, рецимо на пример Словеније (иначе познате по специфичном и поступном пројекту реформи у ком су коришћена претходна искуства са тржиштем и наслеђене институције постепено реформисане, а не замењиване потпуно новим), чије остварење реформи заостаје за обрачунатим вредностима може се поставити и једна другачија хипотеза која се односи на методологију оцењивања транзиционог прогреса. Наиме, ако се уочи, што је овде случај, да су неке земље систематски изнад, а друге систематски испод очекиваног нивоа реформи и ако се то не одражава на квалитет институција које у њима делују или на перформансе њихових привреда, може се поставити питање нису ли у систему оцењивања напретка који примењује ЕБРД (а који се налази иза овде израчунатих процентуалних вредности) присутне извесне пристрасности у прилог идеје о брзој транзицији. Иако ово питање захтева додатно истраживање, већ легитимичним увидом у податке, можемо да приметимо да се поменутих пет земаља доста разликују у погледу економских перформанси: Пољска и Естонија предњаче по нивоу раста БДП-а, а ли је и Словенија веома близу; са друге стране, Естонија је запала у рецесију још током прошле године, следи је Мађарска, а Литванија упркос високој оцени за достигнућа у реформама једва да је прстигла свој почетни ниво развијености. То у великој мери релативизује очекивања по којима обим остварених реформи директно доприноси расту привреде у транзицији.

Најзад, горња табела указује на још једну неочекивану појаву. Из података у Табели 3. произлази да је трајање транзиционе рецесије много дуже од оног које се очекивало у првим годинама транзиције. Посматрањем оствареног индекса БДП-а по становнику закључићемо прво, да је само десет земаља успело да после 18 година од почетка транзиције прстигне свој пошетни ниво развијености за више од 30% тј. да достигне ниво индекса БДП-а од 130 (или више). Још

интересантније, од тих десет земаља три спадају у оне које или готово и не спроводе или врло споро спроводе транзиционе реформе (Азербјџан, Белорусија и Узбекистан), само три спадају у предводнике процеса транзиције (Пољска, Естонија и Мађарска), три су на нивоу својих калкулисаних домета у транзицији (Албанија, Чешка и Словачка) док једна спада међу високо реформисане земље али уз знатно спорије реформе у односу на могући, обрачунати ниво (Словенија).

Ипак, много озбиљнијим проблемом се може сматрати податак да све остале земље још нису прешле ни овај праг развијености и то после прилично дугог пута кроз реформисање њихових економских система. Узгред, није сувишно указати да достизање индекса БДП-а у вредности од 130 у односу на пошетни, предтранзициони ниво, захтева оставрење скромне просечне стопе раста која је мања од 1,5% годишње током посматраног периода од 18 година. Најзад, у овој групи земаља постоји још увек шест привреда у транзицији чији је индекс БДП-а по становнику нижи од 100, тј. које још нису достигле ни свој почетни ниво развијености и за које се може рећи да се још увек налазе у транзиционој рецесији, будући да се и даље налазе унутар транзиционе 'U' криве аутпута.

Где се налази Србија?

Врло је тешко одредити када је транзиција у Србији стварно почела. Да ли се као почетак може узети 1989/90. година, тј. реформе последње југословенске владе Анте Марковића или су реформе почеле тек крајем 2000, односно, почетком 2001. године са успостављањем демократске владе Зорана Ђинђића? И поред извесних помака оставрених до средине 1991. године тешко би се период деведесетих могао сматрати временом у коме су се одвијале системске промене усмерене ка тржишној привреди. Напротив. Овај период карактерише врло велика макроекономска нестабилност, јачање улоге државе у односу на велики део привреде, додуше уз настанак једног малог и неуређеног (а понекад и нерегуларног тј. прикривено државног) приватног сектора. Ипак, можда најважнији проблем тога доба представља разарање готово свих наслеђених институција, праћено растом црног и сивога тржишта, криминализацијом друштва и огромним државним расходима и сталним сукобима (укључујући и оружане) било са суседима било на ширем међународном плану.

У том погледу период деведесетих година, осим разних других врста губитака, може се сматрати периодом који је резултирао и значајним губицима насталим као последица неспровођења потребних реформи у економији и великим закашњењем Србије у укључивању транзициони процес. У светлу садашње финансијске кризе и рецесије у свету тај губитак у релативном смислу и даље расте с об-

зиром да је цео период деведесетих, па и већи део прве деценије 21. века представљао период економског успона на глобалном нивоу у коме је било много лакше спроводити транзиционе реформе уз много већа очекивања од страних инвеститора и страних тржишта.

Имајући у виду да у нашим регресионим једначинама из претходних одељака Србија није била обухваћена, можемо на основу добијених резултата, да статистички сасвим прецизно оценимо колики је напредак у спровођењу реформи Србија могла да постигне током деведесетих година. За ту сврху репродуковаћемо резултате оцењених једначина за 1998. годину⁸.

Табела 4 Зависна променљива: ТПРОГ (1998)

Варијабла	ТПРОГ 1998		
	Јед. 1	Јед. 2	Јед. 3
Константа	36,7764 [5,9198]*	84,5418 [13,3320]*	50,5403 [7,2953]*
БДП1989	0,0028 [0,0012]**	0,0023 [0,0009]**	0,0029 [0,0011]*
МРЕФ	14,0338 [6,2580]**		
ИНСТ1		-0,7516 [0,1996]*	
ИНСТ5			-0,0966 [0,0317]*
R ² (%)	32,7	58,8	43,8
Adj. R ² (%)	25,9	54,7	38,1
DW статистика	1,79	2,24	1,62
N	23	23	23

*сигнификантно 1%; **5%; *** 10%.

Према једначинама 1 и 3 произлази да је Србија већ 1998. године могла да оствари 62,7% реформи из стандардног транзиционог пакета, а према једначини 2 око 59,4% (величине одговарају збиру индикатора ЕБРД од 27,8, односно, 26,8). Са таквим резултатом Србија је могла да буде знатно испред Румуније (57,2%) и Бугарске (55,2%), близу или испред Хрватске (60,9%) и Литваније (62,3%), а сасвим мало иза Летоније (63,3%). Тај заостатак може да се посматра и као материјални губитак рецимо, као губитак од неостварених страних директних инвестиција, веће ефикасности предузећа, нас-

⁸ Према: Церовић и Нојковић, 2008.

танка новог приватног сектора итд. У једном ранијем прилогу (Церовић и Нојковић, 2008а), показано је да се овај заостатак може изразити и као изгубљени доходак тј. да је у 1998. години по основу неспроведених реформи, БДП по становнику био нижи за 1200 до 1400 долара у односу на стварно остварени од око 1500 долара (а који ће се још смањити током 1999. године).

Као што је већ речено, током 2008. године Србија је достигла збир транзиционих индикатора ЕБРД-а у износу од 25,67 што, према методологији коју смо користили у овом раду, одговара процентуалном изразу од 55,6%. Тај збир представља значајну промену у односу на оцене ЕБРД-а из 2000. године када је износио 13,33 или 14,4%. Међутим, остваривање овог резултата није текло подједнаким темпом у периоду после 2000. године. У табели која следи дат је преглед остварења укупног броја поена на основу оцена ЕБРД-а као и процентуални изрази који одговарају методологији из Табле 1, те индекси који указују на обим и динамику оствареног напретка.

*Табела 5 Србија: индикатори ЕБРД (2000-2008)
- заокружене збирне вредности, вредности у % и индекси -*

Година	Индикатори ЕБРД (збир)	Индекс (базна 2000. година)	Индикатори ЕБРД (у %)	Индекс (базна 2000. година)
2000	13,3		14,4	
2001	16,7		25,7	
2002	21	157,9	40,0	277,8
2003	21,6		42,0	
2004	21,9		43,0	
2005	23,6		48,7	
2006	24,3		51,0	
2007	24,7		52,3 ⁹	
2008	25,7	193,2	55,6	386,1

Извор: Колона 2, EBRD, 2008.

Међу подацима из горње табеле веома је маркантан онај који показује драстичну промену у темпу реализације програма реформи у периоду 2001-02 и у остатку посматраног периода. У прве две године тог периода остварено је око 62% свих реформи у земљи, а у преосталих шест година само 38%. Ово је необичан темпо развоја с обзиром да искуство других земаља у транзицији из централне, источне, па и југоисточне Европе указује да се после првог таласа промене реформе убрзавају.¹⁰ Како је дошло до таквог преокрета?

⁹ Разлика у односу на Табелу 1. је последица заокруживања бројева.

¹⁰ О овоме детаљније у већ цитираном тексту: Церовић и Нојковић, 2008а.

Чини се да није потребна посебна анализа којом би се овакав ток догађаја објаснио. Наиме, после убиства председника владе (2003) свакако се може говорити о две крупне промене. Прво, изгледа да су политички приоритети у земљи промењени и друго, настаје период значајне политичке нестабилности који одликује низ превремених избора (два пута председнички и три пута општи избори). У таквим условима није ни било могуће очекивати озбиљније напредовање, посебно не у областима које захтевају значајан степен стратешког понашања и одлучивања. Показало се да је Србија поново, после већ изгубљене последње деценије прошлог века, у ситуацији да губи и додатно време као последицу свог политичког избора.

Ипак, да бисмо прецизније проценили у којој мери је ово зашљешће производ околности на које смо указали, а у којој је мери можда резултат других проблема, потребно је утврдити да ли је Србија, после 2000. године, објективно могла да напредује брже имајући у виду своје наслеђене услове.

Уколико бисмо у одговору на ово питање применили исту методологију као и у случају деведесетих година и уколико бисмо применили исте једначине које показују ток реформи у другим привредама у транзицији у првих девет година овог процеса (1989-1998) резултат који бисмо добили као оцењену вредност за напредак транзиције у Србији не би се разликовао од оног који смо већ израчунали. То значи, да бисмо имплицитно претпоставили да Србија улази у транзицију, по први пут, крајем 2000. године и као што смо већ показали, оцењени резултати би одступали од остварених и то нависше: они износе 26,8-27,8 поена изражено збиром вредности свих девет индикатора ЕБРД-а, а изражено у процентима указује на могућу реализацију од 59,4-62,7% пројектованих промена. Другим речима, наслеђени услови у земљи допуштали су да се реформе спровode брже и ефикасније. Ако се томе дода да је релативно енергичан почетак остваривања реформи током 2001-02. године дао значајну подлогу за убрзавање процеса, да су била добро позната искуства других земаља у транзицији, те да су реформе биле подржане значајно већим нивоом страних директних инвестиција у односу на друге земље у транзицији у сличном периоду реформи, може се говорити о новом заостајању Србије у односу на сопствене могућности. Слично као и у случају деведесетих, губици новог закашњења биће свакако још и додатно увећани услед наступања глобалне рецесије која ће се одразити на успорено остваривање даљих реформи (повећана макроекономска нестабилност, смањен прилив страних инвестиција, отежано реструктурисање привреде итд.).

Трећа маркантна ствар у анализи српске привреде у транзицији чине односи унутар предузетих реформи. Као што је већ наглашено, индикатори ЕБРД обухватају девет елемената у мерењу оствареног напретка транзиционог процеса. У наредној табели приказане су оцене по сваком од девет индикатора у 2000, 2003, и 2008. години.

Табела 6 Србија: индикатори ЕБРД (2000, 2003, 2008)

	Предузећа			Тржиште и трговина			Финанс. установе		Инфраструктура
	Приватизација малих предузећа	Приватизација великих предузећа	Управљање и реструктурисање.	Либерализација цена	Трговина и међународна размена	Политика конкуренције	Банке и либерализација зац. каматне стопе	Тржиште акција и небанк. установе	
2000	3,00	1,00	1,00	3,00	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00
2003	3,00	2,33	2,00	4,00	3,00	1,00	2,33	2,00	2,00
2008	3,67	2,67	2,33	4,00	3,67	2,00	3,00	2,00	2,33

Извор: EBRD, 2008; EBRD, 2008a

Посматрањем појединачних оцена за активности спроведене током процеса транзиције запазићемо да је Србија остварила најбоље резултате у области либерализације цена, те на подручју либерализације трговине и курса и приватизације мањих предузећа. Најслабије су, међутим, оцењене реформе у области политике конкуренције, тржишта акција и небанкарских уснова, те у реформи инфраструктуре и реформи предузећа (реструктурисање и корпоративно управљање). Имајући у виду да је други наведени скуп реформи (најслабије оцењен) обухватао готово све критеријуме који припадају дубљим институционалним променама (осим реформе банкарског сектора која је, у поштку, била брза мада је посустала у наставку) можемо да закључимо да је Србија била успешнија у реализацији једнократних реформи (либерализација цена, приватизација мањих предузећа, а донекле и либерализација трговине и девизног курса) у односу на оне дугорочне и са дугорочним ефектима.

Овакав редослед или структура реформи није препоручљива: спровођење приватизације, укључујући и оснивање приватних предузећа без чврсте политике конкуренције не може да обезбеди успех приватизације: ова два процеса морају ићи симултано јер се, у противном, стварају услови за успостављање приватних монопола или бар за раст предузећа која имају велику тржишну моћ. Успостављане пак, таквих структура не доприноси кључном циљу транзиције тј. повећању ефикасности привређивања. Исто тако, слабији резултати који се односе на институционалне промене указују на лоше компоноване промене с обзиром да инсуфицијентност институција води недовољно транспарентном пословању, подржава настајање корупције, деформише рад финансијских и тржишта капитала и сл.

Најзад, можемо да запазимо да је између 2003. и 2008. године, формално, највише повећана оцена за политику конкуренције мада је, у поређењу са другим привредама у транзицији она и даље врло ниска. Овај напредак се међутим, заснива на неколико формалних критеријума (оцена достиже два поена у 2007. на основу формирања, закључака и првих активности антимонополске комисије од којих је једна одлука ових дана коначно оспорена на Врховном суду). Остале значајније промене везане су за наставак приватизације мањих предузећа (која је требало да се још раније оконча) и либерализацију спољне трговине, пре свега, на основу формалних критеријума у вези са дефинисањем Споразума о стабилизацији и придруживању са ЕУ који још увек не може дати конкретне резултате осим што указује на спремност владе да усмери привреду ка већој отворености.

У ствари, у међусобном односу ових реформи јављаће се и највеће контроверзе досадашње транзиције у Србији: тако на пример, приватизација може да се обавља реалтивно брзо али је извесно да не може гарантовати пожељне резултате у правцу повећане ефикасности уколико се обавља у недовољно конкурентном окружењу. Исто тако, приватизација која је обављена у недовољно развијеном институционалном окружењу (слабе оцене за конкуренцију, реформе предузећа, небанкарски сектор и инфраструктуру) неће довести до повећане ефикасности. На основу тога можемо закључити да је досадашњи напредак транзиције у Србији праћен значајном неравнотежом у остваривању појединих реформи које, само у садејству, могу да обезбеде повећање ефикасности српске привреде. Када се томе дода раније идентификован укупни застој у реформама од 2003. године досадашњи укупан резултат транзиције у Србији не може бити оцењен високом оценом.

На крају, имајући у виду раније изнете закључке о недовољној прилагођености стандардног пројекта транзиције конкретним, наслеђеним условима појединих земаља, легитимно је запитати се да ли Србија уопште треба да следи такав пројекат. Не упуштајући се овом приликом у детаљнију анализу, наш одговор је позитиван. На чему се он заснива? Прво и најважније, аналитички резултати показују да је Србија способна да следи и релативно брзо оствари највећи део транзиционих препорука. Такав закључак следи из чинњенице да је анализом потврђено да су наслеђени услови Србије из претходног система (тржишне реформе у самоуправном систему, односно, краће време централизованог планирања итд.) подесни за имплементацију транзиционог пројекта. Емпиријски, у досадашњем току транзиције то убедљиво потврђује пример Словеније: прилагођавањем наслеђених установа могу се постићи жељени резултати иако они не морају да се нужно постижу на брз начин већ темпом промена који је прилагођен реформском капацитету локалног окружења.

Друго, иако су наслеђени услови Србије на почетку транзиције давали прилику за релативно брзо трансформисање у тржишну привреду они нису искоришћени на одговарајући начин током деведесетих година. На тај начин су, избором погрешне политике, изазвани неочекивани губици у привреди Србије. Велики пад економске активности који није био ни проузрокован, а ни праћен одговарајућим реформама довео је привреду Србије у ситуацију да, у периоду после 2000. године, нема много расположивих алтернатива. У том погледу брзо покретање реформи, карактеристично за 2001-02. годину, представљало је добру (а вероватно и једину преосталу) стратегију која је привреди Србије могла да обезбеди значајан прилив страних директних инвестиција уз брзо прилагођавање њене структуре тржишној привреди. Каснији прекид, односно, успоравање тих реформи довело је до смањења њиховог ефекта, при чему је реално очекивати да ће постојећа економска криза те ефекте још више умањити.

Међутим, наша анализа показује да ће највећи проблем транзиције у Србији у будућности представљати спорост реформи на оним сегментима без којих остале реформе нису делотворне. То се првенствено односи на слаб развој конкурентне структуре тржишта, односно, на имплементацију политика које подстичу конкуренцију. На тај начин, реформе које су до сада предузете нису оспособиле привреду Србије да осети битан ефекат транзиционих промена тј. повећање конкурентности локалних предузећа ради укључења у глобално тржиште.

Стога, у целини, можемо да закључимо да је привреда Србије била и да је и даље погодно место за спровођење транзиционих реформи, али да у пракси оне нису спроведене на пожељан начин, те да нису биле праћене ни неком домаћом, посебном стратегијом (попут Словеније) нити су спровођене на начин који уважава економски логичан редослед њихових кључних фаза. У том смислу, може се закључити да је привреда Србије у закашњењу и да би даље одлагање, посебно институционалних реформи (конкуренција, финансијска тржишта, инфраструктура, реформе предузећа укључујући и јавни сектор) могло да доведе до још већих губитака у односу на садашње неповољно стање. Најзад, имајући у виду раније доказе о томе да транзиција траје знатно дуже од очекивања изнесених у почетним фазама овог процеса и имајући у виду садашњи ниво реализације реформи у Србији, можемо закључити да ће процес промене система у правцу тржишне привреде у земљи трајати још реалтивно дуго што само по себи производи нове и додатне трошкове.

Закључци

Пошто смо размотрили неке контроверзе које су се на почетку транзиције јавиле у погледу брзине и начина имплементације тржишних реформи, показали смо да је транзиција знатно дужи процес у односу на предвиђени временски хоризонт у првим годинама његовог спровођења. Такође је показано зашто брзина имплементације пројектованих реформи није првенствено зависна од спремности или воље доносилаца економско-политичких одлука да такве реформе брзо спроведу већ да се јавља као ендогена величина условљена почетним, односно, на почетку транзиције наслеђеним условима сваке конкретне земље.

Друго, потврђено је да реформе и њихова имплементација морају бити прилагођене конкретним условима поједине привреде, те да оцене о степену остваривања реформи нису довољно поуздане у смислу одређивања периода њиховог завршетка или достизања неке напредније фазе која привреду у транзицији приближава жељеном моделу развијене тржишне привреде. Такође је уочено да је транзициона рецесија дужа од очекивања и да се још не може говорити о брзом расту већине привреда које пролазе кроз процес транзиције.

Полазећи од ових налаза анализирана је пракса реформисања привреде Србије. Показано је да су погрешне политичке одлуке током деведесетих година 20. века условиле значајно заостајање привреде Србије у односу на друге земље упркос релативно повољним условима за спровођење пројекта транзиције. Утврђено је да је после демократских промена дошло до осетног убрзавања реформисања система. Та оријентација је прекинута током 2003. године што је условило ново успоравање процеса транзиције и нови заостатак привреде у односу на друге привреде у региону и друге привреде у транзицији. Поред тога, ни реформе које су у привреди Србије спроведене нису обављане на начин који обезбеђује ефикасне исходе већ су се показале дефицитарним на појединим сегментима, а посебно на институционалном плану.

На основу таквих налаза могу се формулисати и одређене препоруке за будућу економску политику, а посебно: (а) неопходно је повећање конкурентности домаћег тржишта и доследнија политика конкуренције и (б) потребна је већа усмереност на структурне и институционалне реформе без којих ни реформе које су до сада и у већем обиму предузете, попут приватизације, не могу да обезбеде очекиване ефекте у правцу подизања укупне ефикасности српске привреде.

Література

- Aslund, A. Boone, P. and Johnson, S. (1996) "How to Stabilize: Lessons from Post-communist Countries" *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, pp. 217-291
- de Melo, M. Denizer, C. and Gelb, A. (1996) "From Plan to Market: Patterns of Transition" *Policy Research Working Paper* no. 1564, The World Bank, Policy Research Department
- de Melo, M. Denizer, C. Gelb, A. Tenev, S. (1997) "Circumstance and Choice: The Role of Initial Conditions and Policies in Transition Economies." *Policy Research Working Paper* no. 1866, The World Bank, Policy Research Department
- Dornbusch, R. (1991) "Strategies and Priorities in Reform", in: Marer, P. and Zecchini, S. (eds.), *The Transition to a Market Economy*, OECD, Paris, pp. 169-183
- EBRD (2007) *Transition Report*, EBRD, London
- EBRD (2008) *Transition Report*, EBRD, London
- EBRD (2008a) www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/sei.xls
- Eesti Pank (2008), Bank of Estonia, Autumn Forecast, web page: http://www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/ylevaade/_2008_02/_3_208.pdf
- Ellerman, D. (2003) "On the Russian Privatization Debate", *Challenge – The Magazine of Economic Affairs*, May-June, pp. 6-28
- Krueger, G. and Ciolko, M. (1998) "A Note on Initial Conditions and Liberalization during Transition", *Journal of Comparative Economics*, Vol. 26, 4, December, pp. 718-734.
- Moers, L. A. M. (1999) "How Important are Institutions for Growth in Transition Economies", *Tinbergen Institute Discussion Papers*, No. 99-004/2
- Nuti, D. M. (2008) "Alternative targets, paths and speed in post-socialist transition", EACES Conference, Moscow, *mimeo*
- Popov, V. (2000) "Shock Therapy versus Gradualism: The End of the Debate (Explaining the Magnitude of Transformational Recession)", *Comparative Economic Studies*, 42, 1, pp. 1-57
- Roland, G. (2007) Keynote address "Civil Society and Institutional Change: The Great Transition" at the seventh international conference *Enterprise in Transition*, Bol, Croatia, May 2007. *mimeo*
- Sachs, J. D. (1996) "The Transition at Mid Decade", *American Economic Review, Papers & Proceedings* 86, 2 May, pp. 128–133
- Stiglitz J. E. (2001) "Quis custodiet ipsos custodet? Corporate Governance Failures in the Transition", in J. E. Stiglitz and P-A. Muet (eds.) *Governance, Equity and Global Markets: The Annual Bank Conference on Development Economics – Europe*, New York, Oxford University Press, pp. 22-54
- Stiglitz J. E. (1999) "Whither Reform? Ten Years of Transition", paper for the *Annual Conference on Development Economics*, World Bank; reprinted in: N-J. Chang (ed.) *Joseph Stiglitz and the World Bank: The Rebel Within*, London, Anthem Press, 2001.
- Fischer, S. and Gelb, A. (1991) "The Process of Socialist Economic Transformation", *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5, No. 4, pp. 91-105
- Fischer, S. and Sahay, R. (2004) "Transition Economies: The Role of Institutions and Initial Conditions", IMF, *Festschrift in Honor of Guillermo A. Calvo*, April, 15-16, 2004, *mimeo*
- Havrylyshyn, O. and van Rooden, R. (2000) "Institutions matter in transition, but so do policies", *IMF Working Paper*, WP/00/70

- Heybey, B. and Murrell, P. (1999) "The Relationship between Economic Growth and the Speed of Liberalization During Transition", *Journal of Policy Reform*, Vol. 3, No. 2, pp. 121-137
- Campos, N. F. (1999) "Context is Everything: Measuring International Change in Transition Economies" *World Bank Working Paper*, no. 2269
- Cerović, B. (2000) "Privrede u tranziciji: desetogodišnje iskustvo privatizacije" u: Šoškić, B. (red.), *Vlasnička transformacija preduzeća i banaka*, Naučno društvo ekonomista Jugoslavije, Beograd, str. 9-35
- Cerović, B. i Nojković, A. (2008) "Measuring Transition Progress: Endogeneity and Initial Conditions", u: Memaj, F. and Kächelein, H (eds.), *Economic and Social Challenges and Problems*, Vol. 1, Fakulteti i ekonomise, Tiranë, 2008, pp. 113-128
- Cerović, B. i Nojković, A. (2008a) "Usporavanje reformi u Srbiji: trošak neiskorišćenih mogućnosti", u: Zec, M. i Cerović, B. (red.), *Kuda ide Srbija – ostvarenja i dometi reformi*, Ekonomski Fakultet i NDE, Beograd, str. 23-42

Božidar Cerović, Belgrade

TRANSITION PROGRESS, INITIAL CONDITIONS AND THE SERBIAN ECONOMY

Summary

The paper discusses the relationship between initial inherited conditions and transition progress within transition economies. It is demonstrated that the transition process takes more time than expected whereas many countries find themselves still far away from the projected goal that is, from a developed market economy model. Re-questioning and reaffirming findings that have pointed out an endogenous character of transition progress and its dependence on various inherited conditions of a transition economy, the author concludes that a vast majority of transition economies could not speed up their transition reforms. Thus, a prolonged transition process comes out rather in consequence of initial institutional and macroeconomic conditions than of the willingness of policy makers. Moreover, the impact of initial conditions remains strong and significant during the entire period observed (1989-2007) affecting transition achievements as well as economic performance of transition economies. Applying these findings to case of the Serbian economy it appears that transition delays in the country were not induced by initial conditions since they were fairly favourable. This finding primarily applies to the period of the nineties but is equally applicable to the period after the democratic changes since a new and remarkable slowdown in market reforms has been observed after the year 2003. It is shown also that the Serbian reforms have not been well balanced particularly in the field of institutional reforms and in the field of competition policy.

Key Words: Transition, Reforms, Efficiency, Institutions, Initial Conditions